

Kemény Gábor: *Tanuljunk magyarul is! Válogatott nyelvművelő cikkek 2009–2019.*

Tinta Könyvkiadó. Az ékesszólás kiskönyvtára 69. Budapest, 2020. 219 lap

Az ékesszólás kiskönyvtára, amely Kiss Gábor és Bárdosi Vilmos társszerkesztésében 2005 óta szolgálja a nyelvi ismeretterjesztést a legváltozatosabb tárgykörökben (szleng, mondókák, retorika, közmondások, tájszavak, idézetek, etimológia, növénynevek stb.), több ízben is teret adott a nyelvművelésnek. Ennek részeként jelent meg Molnár Csikós Lászlótól 2009-ben a *Divatszavak. 222 újszerű szó és szójelentés részletes magyarázata*; Grétsy Lászlótól 2011-ben *A szavak ősvényein. Szavaink és szólásaink eredete, változásai, érdekességei*; 2014-ben az *Anyanyelvi sértők. Szavaink, neveink és szólásaink születése, életútja, titkokkal teli világa*; 2016-ban az *Anyanyelvünk tájain*; Kerekes Barnabástól és Kovács Zsuzsannától 2018-ban a *Mondjuk helyesen!*; valamint H. Varga Mártától 2019-ben a *Változó anyanyelvünk. Írások a magyar nyelvről*.

E művek sorában látott napvilágot hetedikként 2020 márciusában Kemény Gábor *Tanuljunk magyarul is!* című kötete, amely a szerzőnek – néhány kivétellel – az *Édes Anyanyelvünk*ben korábban publikált nyelvművelő cikkeit szerkeszti egybe. A könyv tehát, amely a maga 219 oldalával a Tinta Kiadó testesebb kiskönyvei közé tartozik, szinte csak másodközléseket tartalmaz. Így a csaknem 120 írás nyilván nagyobb közönséghez fog eljutni, mint az eredeti lelőhelyén, némileg talán mérsékelve a nyelvművelők gyakorta hangoztatott aggályát, hogy a legtöbb intelmük pusztába kiáltott szó marad. De kényelmesebb is egy gyűjteményt kézbe venni, mint külön kikeresgélni Kemény Gábor közleményeit az *Édes Anyanyelvünk* 2009 és 2019 között megjelent 55 számából. E válogatás kiadása tehát egyúttal szép gesztus azok felé, akik rendszeresen figyelemmel kísérik a szerző munkásságát, ilyenek pedig sokan lehetnek, mert a szövegei igazán élvezetesek. Minden egyes mondatán érződik – bizonyára másik, stílusukatói énje miatt, „szakmai ártalomként” – az a szigorú nyelvi igényesség és széles körű műveltség, amelyet ő vár el a helytelenített alakváltozatok, ejtésmódok, jelentésárnyalatok, szerkezetek stb. használatától.

A kötet címének forrása a Kőlcsey *Parainesis*éből kölcsönzött mottó („de soha ne feledd, miképpen idegen nyelveket tudni szép, a hazait pedig lehetőségig művelni kötelesség”), de ugyanígy visszaköszön benne egy nyelvművelői körökben szintén népszerű Kodály-idézet („A magyart is tanulni kell, még a született magyarnak is”) vagy akár a nagy múltú *Tanuljunk nyelveket!* sorozat külföldieknek szóló, *Tanuljunk magyarul!* című része is. E látszólag merész képzettségű indoklása, hogy Kemény Gábor többek között az unokáinak ajánlja legújabb művét, akik egyszer majd – reményei szerint – nemcsak angolul tanulnak meg olvasni és írni, hanem magyarul is. A címben foglalt *magyarul* egyébként jóval kevesebb ismeretet ígér, mint amennyit a törzsanyag felőlel, mert abban szó esik latin, francia, német, orosz stb. szavak és nevek hangalakjáról, helyesírásáról és nyelvtani sajátosságairól is.

Ez leginkább a *Hogyan (ne) mondjuk?* című első fejezetre (11–25. oldal) jellemző, amely főleg a külföldi személyek és városok magyar kiejtési nehézségeit szemlélteti például a *Dauney* [doné], az *Hugue* [üg], a *Saint-Saëns* [szenszansz], az *Auvergne* [overny], a *Reims* [rejmsz], az *Amiens* [amien], a *Rouen* [ruan] és az *ensemble* [anszamb] esetében. Ide kerültek továbbá az olyasmik, mint a *Salisbury* városnév *-i* képzős alakjának helyesírása (*salisbury* vagy *salisburyi?*), a felmenők és a lakóhely nyelvszokásának ütközése (*Trudeau* = [trudó] kontra [trüdó]), az *Aeneas* és az *Aeneis* összekeverése, a *Boëthius* [boétiusz] és a *lege artis* [lége artis] nem angol-franciás, hanem eredeti latinos formája, a *pater familiarissza*, azaz ’családias apává’ lett *pater familias* ’családapa’, valamint az *opus* ’mű’ semlegesneműsége, amely miatt a ’hátrahagyott’ jelentésű latin melléknévnek a *postumum*, nem a *postumus* alakja illik hozzá.

Az *Új szavakat tanulok* a könyv második, egyben leghosszabb fejezeteként (29–109. oldal) kerekén 50 részt vesz át az *Édes Anyanyelvünk* azonos című rovatából. Ám ahogy az egész

gyűjtemény sem csak a magyarra korlátozódik, úgy itt is több minden kerül terítékre, mint amit az új szavak megjelölés sejtet. Már a legelső cikk is (*Főnévből képzett igenevek?*) egy helyett négy lelettel szolgál (*kavicsfelvert szélvédő, fűreghajtott kismacska, szervátültetett betegek, emlélműtött nők*), és – ami sokkal fontosabb – egy új, hallatlanul érdekes nyelvtani jelenséget mutat be, az úgynevezett áligenevek létrejöttét, hiszen nincs **kavicsfelver*; **fűreghajt* stb., amelyből el lehetne vonni a zárójeles szóalakokat. Ezt egy örökzöld nyelvhelyességi téma, a szinonim, paronim és motiválatlanná vált elemekből adódó sokféle bizonytalanság követi, az *Összetéveszhető szavak* (*esküvő – lakodalom – kézfogó; gyepmester – pályamunkás; öregbít – öregít*), majd a „*Félreértett*” idegen szavak (*adoptál – adaptál; centenárium, bombasztikus, virulens*) példáin keresztül. A fejezet gerincét mégis – az alcímnek megfelelően – az új szavak alkotják, bő 40 tételben. Azazhogy ezúttal sem csak a szigorúan vett magyar neologizmusok (*banyatank, bebicskázik, belenget, besül, elbűtorozik, elhíresül, kielőz, rakásol, üveglapfon, visszaépít*), hanem az angol kölcsönszavak (*blog, coach, piáros, saga, sitcom, szexi, vlog*), az új jelentések (*alsó hangon, bölcsélet, epicentrum, kézműves, külügyér, leamortizál, matiné, nehéztaléta, torzó, voks*), ezen belül az angol eredetű jelentéskölcsönzések (*agonizál, kémia, priorál, tematikus, vizitál*), a visszaidegenítés (*asszisztancia, debüt, hipokrata*), az ejtés- és írásváltozatok (*fakk, gallyra megy, szuggesszió, terracég*), valamint a megújuló szavak (*hajaz, mundial, pakekban, újdónász*) is.

A második fejezetet mind sorban, mind terjedelmében (48 írással) követő *Koccan a stílus, csikorog a nyelvten* (111–184. oldal) ömlesztve foglalkozik szóhasználati, mondattani és jelentésbeli kérdésekkel, a szerző szerint ugyanis „ahol koccan a stílus, ott a nyelvten is csikorog” (115). Ennek jegyében olvashatunk a kapkodó fogalmazás következményeiről (pl. *a miniszterelnököt és Göröcs János egykori válogatottról készült fotó*), a pontosságot nem szolgáló szóismétlésekről, a félre nem érthető, de mosolyt fakasztó szórendről (*a felújított Gül Baba türbéje*), a téves vonatkoztatásról („A Budapesti Vonások hangversenyét közvetítettük felvételtől, melyet 1999. január 5-én rendeztek”), a nyomatékos és nyomatékatlan szórend keveredéséről (*Az új készülék számos jogi problémát felvet, vö. vet fel*), az alanyi és a tárgyias igeragozás szerepcseréjéről (*egy fekete tárcát odaadta: öt keresnek*), a vonatkozó névmások rendszerének átalakulásáról (*amely → ami; amely → amelyik*), a kétszeres fokozásról (*még inkább gyorsabban*), a régies igealakok (pl. a múlt idejű *tartánk*) ügyetlen (itt: ’fogunk tartani’ értelmű) használatáról, a hiperkorrekcióra visszavezethető ikesedésről (*másfél-két hónapja edzem már*), illetve a szerkezetvegyülésről (*államilag irányítottá doppingrendszer*) – a kínálat bőséges, pedig a harmadik fejezetnek még a felénél sem járunk. A folytatásból legyen elég ízelítőül a határozatlan névelő alkalmazása (*Kérjen egy ingyenes állapotfelmérést*), a *szabad* igei viselkedése, a *volt – néhai – egykori* jelentéskörének átfedései, a kisgyermekek köszönési szokásai, pontosabban a köszönésük elmaradása, a *polemizál* mint ’filozofál’, a *tolerál* mint ’honorál’, a *lakonikus* mint ’szkeptikus’, végül pedig a *Guardian páter*, amely nem egy ilyen családnévű szerzetest jelöl, hanem a házfőnök atyát, csak ezt a fordító elvétette.

A kötetnek sem a címe, sem az előszava nem utal erre, ezért elsőre meglepő lehet, bár a szerző pályafutásának ismeretében érthető, hogy az utolsó fejezetben (*Szép magyar versek*, 187–206. oldal) csupa olyan írás olvasható, amely Kemény Gábor már említett stilisztikai kutatásainak legújabb eredményeit közli. Az első cikkben tárgyalt szavak (*átver, belezúg, behavaz, oltári*) egyaránt részei a költői nyelvnek és a szlengnek, és ez óhatatlanul is sajátos hatást kölcsönöz az őket tartalmazó verseknek. A következőkben – a nyelvművelő részekhez hasonlóan – ismét változatos témák merülnek fel, így Illyés Gyulának egy antonómáziája (az Írországra utaló *ahol a hárfá a nemzeti címer kifejezés*), az *Elmegyek, elmegyek...* kezdetű népdal szóképeinek besorolása (metafora és/vagy metonímia?), valamint a szerző „nyilvános önkritikája”, amiért egy emlékkönyvben véletlenül *szinekdochét* írt *szinesztézia* helyett. A maradék öt tanulmány Illyés Gyula, Tandori Dezső, Utassy József, Kiss Benedek és Szakács Eszter egy-egy költeményét elemzi több síkon, metrikai, esztétikai, művelődéstörténeti stb. szempontból.

A könyvet egy hozzávetőleg 500 tételes név-, szó- és tárgymutató, valamint a szerző azon hét művének a jegyzéke zárja, amelyek a Tinta Könyvkiadó gondozásában jelentek meg. Mindkét járulékos rész nagyban elősegíti, hogy az érdeklődők felismerjék a különböző témák közvetlen és közvetett összefüggéseit.

Ezzel elérkezünk a külső és a belső értékeléséhez. Ami az előbbi illeti, a kötetben egyetlen elütés sem ékeltlenkedik, a sorvégi elválasztás végig kifogástalan, az összes félkövér és dőlt betűs kiemelés, illetve kerek és szögletes zárójeles közbevetés következetes, akárcsak a nagyköjtőjelek alkalmazása, pedig azokat a művelt nyelvhasználók is többnyire ötletszerűen, a kisköjtőjellel váltogatva szokták beszúrni. Önmagában kicsinyeskedés lenne felróni, de egy olyan szerző esetében, aki ennyire szívén viseli a szöveggondozást, és a legkisebb helyesírási vétséget is tollhegyre tűzi, meg kell említeni, hogy az 52. oldalon szereplő katalán *Fabregas* és a 88. oldalon olvasható spanyol *Sanchez* családi név szabályosan *Fàbregas* és *Sánchez*. Akkor is, ha (vagy – Kemény Gábor jellegzetes érvelésével – épp annak ellenére, hogy) csak egy-egy szó szerinti idézetben bukkannak fel, és az Ibériai-félszigeten beszélt újlatin nyelvek mellékjelei egyébként is sokszor elsikkadnak a magyar írásgyakorlatban.

A cikkek említett élvezetessége – a bőszes adatoláson és a szakszerű magyarázatokon kívül – a szerző humorából, nemegyszer öniróniájából fakad: „[A német eredetű *fach* szót] felváltom a tősgyökeres *rekesz* szóval. De vajon nem kell-e majd eleinte megmagyaráznom, hogy nem sörörszekesre gondoltam?” (52). „A példák gyűjtését nem hagyom abba. Folytatása következik negyven év múlva. (Ide tessék egy ☺ jelet képzelni)” (120). „... olykor magam is érzek némi kísértést, hogy „nókoljak” [a *tudnók*, *éreznök* stb. alakokat használjam], de... nem szeretnék még életemben nyelvemlékké válni” (141).

Am az élcélődések elsődleges céltáblái azok, akiknek a megnyilatkozásai „elrettető példaként” kerültek bele a gyűjteménybe: „...a lap... munkatársa... nem olvasta a *Bűn és bűnhődést*. Nemhogy orosz eredetiben nem, de magyar fordításban sem. Ez az ő igazi »bűne«, és ez a kis szösszenet legyen a »bűnhődése«” (24). „...helyesebbnek tartanám megőrizni a *kézfogó*, az *esküvő* és a *lakodalm* hagyományos hármasságát. Csak szépen egymás után, mindent a maga helyén. Még ha celebkről van is szó!” (33). „A műsorvezető, úgy látszik, *kirívóan rosszul* ismeri anyanyelvünk finomságait” (109).

Mindez azonban nem is annyira formai, mint amennyire tartalmi sajátosság, amely jó pár nyelv-művelés-elméleti kérdést vet fel. A könyv ugyanis nemcsak az előbbiekhöz hasonló slusszpoénokban és mulatságos kiszólásokban bővelkedik, hanem olyasmikben is, mint a *hiba* (összesen 107-szer, ebből 8-szor a *durva* jelzővel súlyosbítva), a *helytelen* (14 előfordulás), a *pongyola(ság)* (12), a *pontatlan(ság)* (5), a *nem jó* (2), a *rossz kiejtés* (2). Ezekhez társul az *eltévedt jelzők*, *értelemzavaró különírás*, *idegen szavak olykori elvétése*, *képzavar*, *melléfogás*, *összekeveredett szó szerkezet*, *szórend ügytelensége*, *rosszul használt szó*, *téves analógia* stb. Aki pedig ilyeneket „követ el”, az a szerző szerint „megérdemelne némi korholást”, hiszen egy „rossz szokás” rabja, de (a 126. és 130. oldalon említettektől eltérően) biztosan nem lehet „ép nyelvérzékű”, avagy „nyelvérzékletlenség” jellemzi. E bekezdésről bekezdésre ismételt és váltogatott minősítések, akárcsak az olyan állítások, mint „...magyarul nem tudunk elég jól. Ez még nem fenyeget a nyelv agóniájával, de... újabban nem örvend a legjobb egészségnek” (105), hibaközpontú szemléletről árulkodnak. Külön-külön, az éppen vizsgált jelenségre vagy egyes típushibákra jórészt (bár nem mindig) érvényesnek is tekinthetők, de ilyen töményen adagolva igencsak lesújtó összképet vetítenek elénk a tévelygő, állandóan elbukó, műveletlen és lusta emberről, aki még a saját anyanyelvét is képtelen elsajátítani. Az első elvi probléma tehát az, hogy a Lőrincz Lajos által 1980-ban meghirdetett pozitív nyelv-művelésnek 40 évvel később sem sikerült érvényesülnie. Mintha a kérdés – a hajdani tehetségkutató műsor címét kölcsönvéve – most sem a *Ki mit tud?*, hanem még mindig a *Ki mit nem tud?* lenne.

Másodszor, a szerző már a *Nyelvi mozaik* című gyűjteményében (Tinta Könyvkiadó, Bp.) is leszögezi (2007: 13), hogy ismeretterjesztő cikkei csak publicisztikai írások, amelyek a tudományon alapulnak, de annak határain túllépve embernevelésre is irányulnak. A *Tanuljunk magyarul is!* 148. oldalán ugyanez nyilvánul meg a nyelvészek által végzett nyelvművelés elsőségének hangsúlyozásával. Pedig tudomány ide, képzettség oda, a nyelvész véleménye is csupán egy a több millió beszélőé közül. Lehet, hogy neki „jobban esnek a család eredetére is utaló, Európában ismerősebben ható [ledecki], [voznjacki] és [riccsardó]” (16), a *debüt* szót „nem tartja nyereségnek” (41), „nem tud szívből örülni annak, hogy elmosódik a különbség a bizalmas *pont*, a választékos *éppen* és a még választékosabb (egyben kissé régies) *épp* között” (162), vagy idegenkedik a *komment* és a *kommentelő* szótól (merthogy a 36., a 72., a 148. és a 178. oldalon is idézőjelek között írja le), mások viszont mást utasítanak el. Tudományosan aligha védhető, hogy e sokféle ellenszenv sorában csak egy nyelvészé lehet megalapozott.

A hibaközpontúság és a véleménycikk-szerűség (amely utóbbi miatt a nyelvművelést – az alanyi költészet mintájára – *alanyi nyelvészetnek* is nevezhetnénk) sajnálatos folyománya az, hogy az emberekben csak még jobban megszilárdul a tökéletes és mozdulatlan nyelvbe, ezáltal pedig a nyelvromlásba vetett ősrégi hit. Kemény Gábor többször jelzi, hogy bizonyos hibák nyelv(tan)i változásra is utalhatnak (pl. 122, 126, 149), amint erről a szépirodalom is tanúskodik (134), és hogy egy új fejlemény nem eleve rossz (176–177), sőt azt is megjegyzi, hogy „a nyelvi szabályok és tanácsok legtöbbször csak rendszerint érvényes” (157). Ezeknek a megállapításoknak a hitelét azonban erősen csökkenti, hogy az ejtéskönnyítő hasonulás „nem mentség” a *szuggesszió* alak kimondói és leírói számára (99), vagy az, hogy „a torzulás is változás. De nem kérünk belőle!” (145), valamint az, hogy az általa már javított mondatban további „gyarlóságokat” mutat ki, például: „A kipattanó labda Arszicshoz került, aki [még jobb lett volna: és ő] *tizenkét méterről mellélőt*” (121, vö. még az idézetekhez fűzött megjegyzéseket a 24., 36., 68., 102. és 122. oldalon). Amikor pedig az ilyesmi humorral párosul, az megint a csetlő-botló embert teszi nevetségessé, nem a nyelv igazi természetét mutatja be. Mert nem zárható ki, hogy „kiröhögöttjük magunkat” a *Hauptbahnhof* szó [haubánhóf] ejtészváltozatával (19), az viszont biztos (és ez talán érdekelné az olvasót), hogy a pályaudvari bemondónó nem a *t-t* mellőzi, hanem a zöngésedés miatt a *d-t*, mégpedig azért, mert a magyarban a *-bdb-* csak elemhatáron fordul elő (pl. *dobd be*), egy nehézkes zárhangtorlódást pedig jobb egyszerűsíteni a két *b* közötti *d* mint „kakukktójás”, majd az egyik *b* kivetésével, mint rövid szünetet tartani a *-pt-* után. Ha mi világszerte örömmel fogadjuk [kodáli] és [puszkász] emlegetését, hátha egy hamburgi utas is hálás lesz a [haubánhóf] hallatán, és nem a magyartól teljesen idegen belső határjegy hiányát fogja megmosolyogni.

Mint az eddigiekből sejthető, ezt az ismertetést – Kemény professzor úr szavaival élve (47) – egy „ún. deskriptív nyelvész” írta egy „nyelvművelő hajlamú nyelvész” művéről, a két fél által már évekkel ezelőtt kölcsönösen tudomásul vett nézetkülönbségek ellenére őszinte elismeréssel. Mivel ő még 2015-ben, a szintén a Tinta által gondozott (*Nyelvi kérdések* című) könyvem méltatásában – fenntartásait félretéve – „tiszteltetbéli nyelvművelőnek” nyilvánított, hadd viszonzzam a kedvességét azzal, hogy ha valóban nyelvművelő lennék, őt tekinteném az első számú példaképemnek.

Horváth Péter Iván
egyetemi adjunktus
Pázmány Péter Katolikus Egyetem, Budapest
<https://orcid.org/0000-0002-1339-0197>